

Станиша Бркић,
„Име и број: Крагујевачка трагедија 1941“,
 Спомен-парк „Крагујевачки октобар“,
 Крагујевац, 2007, 221 стр.

Студија Станише Бркића, историчара и вишег кустоса Спомен-музеја „21. октобар“ из Крагујевца, настала је као плод дугогодишњег истраживачког рада аутора о једном од највећих ратних злочина против цивилног становништва у Другом светском рату и у двадесетом веку. Књига се састоји из следећих поглавља: Априлски рат, Устанак 1941, Трагедија села, Крагујевачка трагедија 20. и 21. октобар, Историјски извори, Поруке стрељаних, Демографско-социолошке анализе, Табеларни прегледи, Спискови стрељаних и Спискови преживелих.

Станиша Бркић је после вишегодишњих истраживања утврдио да је 19. октобра 1941. у селима Грошница, Маршић и Илићево стрељано 415 људи, док је у Крагујевцу 20. и 21. октобра 1941. стрељано 2.381 лице. Према подацима до којих је аутор дошао до тренутка објављивања и штампања књиге, укупно је стрељано 2.796 особа. На овај начин је разрешена дилема око броја жртава, која је до сада постојала у српској и југословенској историографији око тачног или приближног тачног броја жртава крагујевачке трагедије, у јесен 1941. године. Аутор сматра да је до сада општеприхваћена бројка у југословенској и српској историографији од око 7.000 жртава нетачна, и Бркић је резултате објавио после дуготрајног стручног истраживања, које је подразумевало верификацију имена и презимена сваке појединачне жртве према хеуристичким критеријумима коришћења необјављених и објављених историјских извора, као и објављене научне литературе, публицистичких дела и мемоарских записа, а такође и оралних сведочења прикупљених у мукотрпном истраживачком раду на терену, у Крагујевцу и околним селима. Бркић је нагласио да су се миту од 7.000 стрељаних, од српских историчара до сада супротставили својим истраживањима и објављеним научним студијама и радовима Венцеслав Глишић и Милан Борковић.

Стрељање цивила у Крагујевцу и околним селима била је последица намере немачког Вермахта да суровим одмаздама сломи устанак српског народа у окупираној Србији. Као резултат немачких оружаних акција и масовних стрељања и вешања страдало је око 26.000 људи, у периоду од 22. септембра до почетка децембра 1941. године. Наредбом од 10. октобра 1941, немачки генерал Франц Беме, опуномоћени главнокомандујући генерал у Србији, захтевао је да се за сваког убијеног немачког војника или фолксдојчера стреља 100 заробљеника или талаца, а за сваког рањеног немачког војника или фолксдојчера стреља 50 заробљеника или талаца. Повод за одмазду у конкретном случају Крагујевца и околних села била је партизанско-четничка акција 16. октобра 1941. код Горњег Милановца на Думачи, између Љуљака и Бара, када је погинуло 10, а рањено 26 немачких војника.

Међу стрељаним цивилима било је 40 деце до 15 година старости, 261 младић, од 15 до 19 година, 11 младића од 19 година. Већина стрељаних били су по националности Срби, било је и Рома, а утврђено је да је стрељано и 39 Јевреја. Преживела је 61 особа. Најмасовније стрељање 21. октобра у Крагујевцу почело је у седам сати ујутро и завршило се до 14 сати. Ратни злочин стрељања ненаоружаних цивила и деце извршиле су војне формације немачког Вермахта, и то јединице

717. дивизије: трећи батаљон 749. пука, чији је командант био капетан Фриц Фидлер (у цивилству директор школе за високе науке), и први батаљон 724. пука, чији је командант био мајор Паул Кениг, командант места – гарнизона (у цивилству професор теологије протестантске цркве). Кениг је био официр највишег ранга који је командовао самим чином стрељања. У злочин су, на индиректан начин, били укључени и војна полиција, одреди војне жандармерије и индустријске заштите, војна ауто-база, фолксдојчери и „Немачка момчад“. У злочину су учествовале и јединице српских колаборациониста – љотићеваца, тј. Пети добровољачки одред, под командом Марисава Петровића. Аутор поставља деликатно питање кривице љотићеваца за стрељање или заслуга за спасавање одређеног броја људи и закључује да је кривица љотићеваца неспорна и огромна, без обзира на чињеницу да је одређен број људи избегао стрељање захваљујући њиховој интервенцији. Аутор је у књизи поменуо и појединачне личне судбине: свештеника СПЦ-а Андреје Божића из Бадњеваца и адвоката Драгољуба Миловановића. Потресна је прича о професоркама Јелени Стојановић-Милојковић и Вери Донић, као и професору немачког језика Антону Павличу, који су спасавали децу. Осветљена је трагична судбина директора Прве мушке гимназије Лазара Пантелића и професора Милоја Павловића. Аутор је посебно нагласио како су немачки војници скупљали таоце на превару. Приликом хапшења недужних цивила, припадници Вермахта су протурили причу да се ради о замени личних карата и да ће најстрожије бити кажњени сви они који се не пријаве. Најпотреснији део књиге представљају поруке стрељаних које су сачуване (пренете су у оригиналном тексту).

Са гледишта историографије највећи значај у књизи имају демографско-социолошке анализе спискова стрељаних особа са табеларним прегледима, где су публиковани подаци о месту рођења, брачном стању и броју деце, месту хапшења, занимању и години рођења. Спискови стрељаних садрже име и презиме, име оца, датум и место рођења, као и занимање. Коришћени су бројни историјски извори (немачки, недићевски, љотићевски, комунистички, четнички, извори Српске православне цркве, српске емиграције). Један од главних историјских извора представља грађа Државне комисије за ратне злочине у комунистичкој Југославији. Аутор је користио необјављену грађу из више архива и музеја: Архив Југославије у Београду, Архив Војноисторијског института у Београду, Историјски архив Шумадије и Поморавља у Крагујевцу, Музеј Николе Тесле у Београду, Спомен-музеј „21. октобар“, Крагујевац, Народни музеј у Крагујевцу, Историјско-технички музеј завода Црвена Застава у Крагујевцу, Скупштина града Крагујевца (Матична служба) и Стара црква у Крагујевцу (Богослужбене књиге). Рецензенти Бркићеве студије су Мирослав Бановић, музејски саветник, Бориша Радовановић, архивски саветник, и Слободан Ракићић, књижевник.

Студија историчара Станише Бркића представљаће незаобилазно штиво за истраживаче а посебно историчаре који се баве или намеравају да се баве историјом Другог светског рата на подручју окупираних Србије, а нарочито истраживањем деликатне теме ратних злочина. Такође сматрамо да ниједна будућа релевантна библиографија историографских радова о историји српског народа, Србије и Југославије, као и о историји Другог светског рата на поменутих просторима неће моћи да постоји без ове библиографске одреднице.

Ненад АНТОНИЈЕВИЋ